ڊاڪٽر فياض لطيف

اردو دوهي جو ارتقائي ۽ فڪري اڀياس
An intellectual and evolutionary study of Urdu Doha

Abstract:

Word Doha is derived from a Sanskrit cognate Dogdha or Dodhaka which represents a generic Sanskrit/ Hindi form of poetry. Basically, Doha is a two lined verse or couplet, each having twenty four instants (Matras) composed in Matrik prosodical metre.

Actually this genre of poetry is very petite (miniscule) in form yet possesses rhythm and lyricism in its overall existence. Doha verse has great importance in Hindi poetry as it is not only used to sing and chant in the common gatherings but is also used for spiritual recitation in the religious places too. This self -contained rhyming couplet is commonly used in Hindi poetry. Many famous poets like classicist Kabeer, Tulsidas, Mira Bai, Bihari, Raskhan and Rahim have expressed their inner feelings in this form of poetry. Now it has been adapted in Urdu and is being used by many Urdu poets. This research paper focuses on the evolution and innovation of Doha in Urdu with reference to those Urdu poets who have taken great efforts to enrich it with their thought process and profound experience.

دوهو اصل ۾ هندي شاعريءَ جي صنف آهي، جيڪو ٻين ٻولين سان گڏوگڏ اردو شاعريءَ ۾ پڻ رواج هيٺ آيو. دوهي کي اردوءَ ۾ متعارف ڪرائڻ وارن ۾ حضرت امير خسرو ۽ مسعود سلمان جا نالا وڏي اهيمت جا حامل آهن. امير خسرو توڙي جو علم عروض جو شاعر هو ۽ سندس دوهن تي پڻ ان جا اثر نمايان نظر اچن ٿا، پر اردو دوهي کي بنياد هُن ئي فراهم ڪيو. بعد ۾ ان جي ترقي ۽ ترويج ۾ جميل الدين عالي قتيل شفائي، الطاف پرواز، جميل عظيم آبادي، قدرت نقوي، وحيد قريشي کان وٺي عرش صديقي، صهبا اختر، نگار صهبائي، شبي فاروقي، احمد شريف، جمال پاني پتي، عالم تاب تشنه، تاج سعيد، پرتو روهيله جو اهم حصو آهي، پرتو روهيله خوبصورت دوها لکيا آهن ۽ ٻين ڪيترن جديد شاعرن تائين، سرجڻهارن جي هڪ ڊگهي فهرست آهي، جن خوبصورت دوها لکيا آهن.

”پاڪستاني دوهو سرجيندڙن ۾ سڀ کان پهريون نالو خواجه دل محمد جو اچي ٿو. سندس ڪتاب، ’پريت ڪي ريت‘، جيڪو پنج سؤ دوهن

تي مشتمل آهي. سان پاڪستان ۾ (اردو) دوهي جي روايت جو باقاعدي بنياد پيو. پر دوهي کي (موجوده دؤر ۾) عوامي سطح تائين جنهن شاعر پهچايو، اهو جميل الدين عالي آهي" (1)

جديد دؤر ۾ عاليءَ جي دوهي سان محبت ٿي. ان کي اردو جي شعري صنفن ۾ پنهنجي نمايان جاءِ جوڙڻ جي قابل بڻايو. پر ابتدا ۾ جن شاعرن اردو دوهي کي جنم ڏنو، انهن ۾ خواجه دل محمد (1884ع ـ 1961ع) جو نالو سرفهرست آهي. خواجه دل جو وڏو ڪارنامو اهو به آهي ته:

"جنهن وقت هندي دوهو شاعري ۾، پنهنجي اصل وقعت وڃائي رهيو هو، ان وقت پنجاب جو هي ڪنهن مشق شاعران کي اردو جي هڪ صنفِ سخن جي حيثيت سان، دنيا اڳيان پيش ڪرڻ جي ڪوشش ۾ مصروف هو"(2).

خواجه جي دوهن جي خاص خوبي اسلوب جي سادگي، ٻوليءَ جي نفاست، اظهار جي لطافت ۽ خيال جي گهرائي آهي. سندس لهجو عوامي، تخليقي احساس شاعراڻو آهي، اهو ئي سبب آهي جو کيس اردو دوهي جي 'تلسي داس' جي لقب سان نوازيو ويو آهي. هُن جي دوهن ۾ اصلاحي ۽ احساساتي نقطن سان گڏوگڏ فڪر ۽ فلسفي جي جيڪا گهري اُپٽار ملي ٿي، اها پڑهندڙ جو نه رڳو ڌيان ڇڪائي ٿي، پر کيس سوچن جو سير ڪرائي، خودشناسيءَ جو انوکو احساس پڻ آڇي ٿي .

پيٹ بھرے کب لوبھ کا، اگنی اس کو جان،
.جوں جوں ایندھن ڈالیے، نکلے اور زبان

**

کام، کرودھ اور لوبھ سے، سمرن جس کے صاف،
.اُس زاہد بی لاگ کا، کعبہ کرے طواف

سندس دوهن ۾ شاعراڻي حُسناڪي ۽ تخليقي بي ساختگي به آهي ته، اظهار ۽ پيشڪش جو نرمل ۽ نرالو ڏانءُ به. هو خيال کي پوپٽ جا پَرَ ڏيئي، احساس جي آڪاش ۾ اُڏارڻ جا سمورا گُر بخوبي ڄاڻي ٿو انهيءَ ڪري سندس دوهن ۾ گلاب جي پنکڙين جهڙي نفاست ۽ نرملتا به آهي، ته بهار جي سُڳنڌ جهڙو وڻندڙ احساس به ملي ٿو. هن جي تخيل ۽ مشاهدي ۾، پرن بنا پرواز جهڙي حسناڪي به آهي ته ٻار

جهڙي معصوميت بہ سچ تہ هن جي دوهن جي سِٽ سِٽ ۾ مور جي رقص جهڙي رنگيني ۽ دلفريبي موجود ملي ٿي.

مستی کی رُت آ گئی، ناچیں پھول اور پات،
شاخیں مجھے بُلا رہیں، لمبے کر کر ہات.

**

سجنی! کیسے نبھ سکے؟ تیرا میرا سنگ،
تو پھولوں کی باسنا، میں پھولوں کا رنگ.

**

ناچے بن میں مور وا، من میں اُٹھے ترنگ،
سو سو آنکھیں کھول کر، دیکھ خدا کے رنگ.

خواجہ دل محمد جي ڪيترن دوهن مان شاهہ لطيف جي شعري آهنگ، فڪري گهرائي ۽ جمالياتي جذب و مستيءَ جو حُسن ۽ هڳاءُ پڻ محسوس ٿئي ٿو. مثال طور هي دوها:

سیوہ جن کا کام ہے، راس نہ رکھیں پاس،
سوئی ننگی خود رہے، سب کا سیئے لباس.

**

پاتشاهي نہ پاڙيان، سرتيون سُئي ساڻ،
ڍڪي ساري جڳ کي، رهي اُگهاڙي پاڻ،
ٻيهر ڄاڻي ڄاڻ، اِبر جي اوصاف کي.

(شاهہ)

مرے وہی جو مر مٹے، مرن مٹن کا نام،
زندہ جن کے کام ہیں، زندہ رہیں مدام.

**

مَرڻا اڳي جي مُئا، مَري ٿيا نہ مات،
هوندا سي حيات، جيئڻان اڳي جي جيئا.

(شاهہ)

نیکی ان کی ریت ہے، جن کے نیک اصول،
کانٹے پر بھی دھوپ میں، چھتری کھولے پھول.

ڪَمُ! ڪَمندن ڪَتيو هارايو هوڙن،
ڇَڪيو نہ ڇوَندن، هو جو ساءُ صبر جو.
(شاهہ)

فانی فانی کیوں کہیں، نادانی سے لوگ،
لافانی سے روح کا، لافانی سنجوگ.

مري جِي ماڻئين، جانب جو جمال،
تئين هوند حلال، جي پَندِ اِها ئي پارئين.
(شاهہ)

خواجہ صاحب جي دوهن ۾، صوفياڻي رمزيت کان علاوه، رومانوي رنگيني ۽ ٻوليءَ جي سلاست ۽ سُندرتا جا ڪيئي موهيندڙ رنگ ملن ٿا، جيڪي سندس دوهي جي انفرادي سڃاڻپ آهن.

جميل الدين عالي (جنم 20 جنوري 1925ع) (وفات: 23 نومبر 2015ع) جي جديد اردو دوهي جي حوالي سان وڏي حيثيت ۽ مقبوليت آهي. هو اردوَ ۾ جديد دوهي جو نہ رڳو باني مباني آهي، پر هن ٻن سِٽن جي مختصر صنف ۾ خيالن جو عميق ساگر سمائي، ان کي پنهنجي ديسي روايتن جي روح ۽ ٻولي جي نج نبار حُسناڪي سان اردو ۾ هڪ روايت طور هن ئي متعارف ڪرايو ۽ مقبول بڻايو آهي.

عالي، هندي دوهي جي تتبع ڪرڻ بدران صرف ان جو سانچو کڻي، ان ۾ پنهنجي ٻولي، ثقافت، تهذيب، تمدن، ڪلچر ۽ پنهنجن داخلي تجربن ۽ احساسن جو روح سمائڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. اهو ئي سبب آهي جو هن جي توسط سان اردو ۾ عالي جي دوهي سبب، هڪ انوکي ۽ منفرد روايت جو بنياد پئجي سگهيو آهي. هُن دوهي ۾ هيئت، اسلوب، ٻولي، فڪر ۽ فن جا ڪيئي تجربا ڪري، ان کي منفرد، مختلف ۽ تخليقي بنائڻ جي هر ممڪن ڪوشش ڪئي آهي، جنهن ۾ هو گهڻي حد تائين ڪامياب پڻ ٿيو آهي.

جميل الدين عاليءَ پنهنجن دوهن ۾ فڪر جي وسعت پيدا ڪرڻ کان علاوه، ڪٿي ڪٿي نظم جو تسلسل پڻ پيدا ڪيو آهي. خاص ڪري سندس شعري مجموعي 'لاحاصل' ۾، مسلسل دوهن جا ڪيترائي مثال ملن ٿا، جن ۾ ترنم جي تازگي ۽ تاثر جي ڪمال حُسناڪي نظر اچي ٿي. شيخ اياز پڻ پنهنجن دوهن ۾ ساڳي نوع جا تجربا ڪندي، انهن ۾ ڪيئي تخليقي ۽ فني حُسناڪيون پيدا ڪيون آهن.

جميل الدين عاليءَ جي دوهي ۽ هندي دوهي ۾ هڪ بنيادي ۽ اهم فرق اهو آهي تہ "هُن هندي دوهي جي ماترائي بحر بدران،پنهنجي دوهي لاءِ 'رُڪن' کي بنياد بڻائي (جيڪو علم عروض سان نسبت ۽ ويجهڙائي رکي ٿو) هڪ نئين ۽ منفرد بحر (جنهن جو وزن 'فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فاع' آهي) کي جنم ڏنو آهي، جنهن کي هو هندي دوها ڇند ۽ ان جي مختلف قسمن کان بلڪل الڳ ڪندي، 'عالي چال' جو نالو ڏيئي، پنهنجي هڪ شعر ۾ هن ريت بيان ڪيو آهي.

کیا بھر مر کیا شر بھ پیو دھر کیا کھپ کیا بیال،
اپنا چھند الگ ہے جس کا نام ہے عالی چال" (3).

عالي پنهنجن دوهن بابت اهو پڻ چيو آهي تہ:

تم کہدو ہا تم کہو بیت اور تم کہو سر سُی چھند،
نہیں مری من ندی کا طوفاں ناموں کا پابند.

**

نا مجھے سور ٹھا کہنا آیا نا دوہانہ سویا،
اپنی ہی موج میں بہتی جائے میری کویتا نیا.

**

سور، کبیر، بہاری، میرا، رحیمن، تلسی داس،
سب کی سیوا کی پر عالی گئی نہ من کی پیاس.

۽ انهيءَ اندر جي اُڃ ئي عاليءَ کان اهو سڀ ڪجهہ ڪرايو هن شاعريءَ جي روايتي، جديد ۽ مقبول فارمن کي ڇڏي، غير روايتي ۽ ڪلاسيڪي دوهي جي صنف کي پنهنجو ڪيو ۽ ان ۾ غير معمولي فني ۽ تخليقي تجربا ڪري، ان کي مقبول بڻايو.

عاليءَ جي دوهن جي جتي گهڻي تعريف ٿي آهي، اتي ڪجهه نقادن مٿس تنقيد ڪري، انهن تي ڪجهه اعتراض پڻ واريا آهن. سندس دوهن تي هڪ وڏو اعتراض اهو به ڪيو ويو آهي ته، اهي دوهي جون فني گهرجون پوريون نه ٿا ڪن، ۽ محض غير مردف غزل جي مطلع جهڙا آهن. اردو جي معروف شاعر قتيل شفائي چواڻي:

"عالي جي دوهن کي فن ۽ ٽيڪنڪ جي لحاظ کان ڪنهن به طور تي دوها چئي نه ٿو سگهجي، ڇوته اهي دوها نه، پر متفرق شعر يا غزل جا مطلع آهن" (4).

عاليءَ جي دوهن تي ڪجهه نقادن ۽ پنهنجن همعصر شاعرن جي تنقيدن باوجود، اردو ادب ۾ انهن جي پنهنجي هڪ وقعت ۽ مڃتا آهي، ڇو ته دوهي ۾ عالي جي ڪيل تخليقي تجربن جي نه رڳو سندس همعصرن پيروي ڪئي آهي، پر پوءِ واري ٿهيءَ ۾ تاج سعيد کان وٺي عالمتاب تشنه ۽ پرتو روهيله تائين مِڙني دوهانگارن عالي جي آهنگ ۽ اسلوب کي هڪ روايت طور اپنايو ۽ اڳتي وڌايو آهي.

جمال پاني پتي پنهنجي هڪ مقالي ۾ لکي ٿو:

"مان جميل الدين عاليءَ کي اردو جو پهريون دوها نگار تسليم ڪريان ٿو. پهريون دوهانگار، انهيءَ معنيٰ ۾ نه، ته هن کان پهريان اردوءَ ۾ ڪي ڪنهن دوها لکيا ئي نه آهن. يقينن عالي کان پهريان اردو ۾ دوها لکيا ويا آهن، پر اهي گهڻو ڪري پنهنجي موضوع، مضمون، بحر، ٽيڪنڪ، لب و لهجي، ٻولي، مزاج ۽ طرزِ احساس جي لحاظ کان هندي دوهي جي روايت سان مطابقت ۽ قرابت رکندڙ محسوس ٿين ٿا....اردو ۾ دوهي جي صنف توڙي جو عاليءَ کان اڳي به موجود هئي، پر اها اردو ۾ نه صرف رائج، پر مقبول به عاليءَ جي بدولت ٿي آهي، پر هُن جي ڪوشش سان ئي اها پهريون ڀيرو هندي دوهي کان الڳ ٿي ۽ اردو ۾ پنهنجي هڪ ڌار شناخت ۽ حيثيت حاصل ڪئي" (5).

جميل الدين عالي پنهنجي اندر ۾ هڪ من موجي ۽ سيلاني ماڻهو به هو. هُن ڪنهن وقت ۾ نظير اڪبر آباديءَ وانگر بنجارو بڻجي، ڪيترن ماڳن ۽ مڪانن جا سير ۽ سفر به ڪيا ۽ اهڙي سير سياحت دوران ئي هن ۾ دوها سِرجڻ جو شوق جاڳيو. هو پنهنجي هڪ مضمون ۾ ان حوالي سان لکي ٿو:

"مغربي يوپي جي سير سياحت دوران خانہ بدوش نارين جي ناچ گاني کان متاثر ٿي، مون دوها لکڻ شروع ڪيا" (6).

علمي ۽ ادبي لحاظ کان، خاص طرح اردو دوهي جي حوالي سان، عالي، ادبي حلقن ۾ وڏي محبت ۽ مڃتا ماڻي آهي. عرش صديقيءَ پنهنجي دوهن جي مجموعي، 'کملی میں بارات' ۾، عاليءَ جي حوالي سان لکي ٿو:

"جميل الدين عاليءَ پاڪستان ۾ ئي نہ، پر پوري برصغير ۾ دوهي کي هڪ نئين زندگي عطا ڪئي.... ۽ ان کي نئين سِر اُپاري اهڙي رفعت بخشي، جو اهو سڄي ملڪ ۾ هڪ مقبول شعري صنف طور ڄاتو سڃاتو وڃي ٿو" (7).

توڙي جو عالي اردو شاعريءَ جي ٻين صنفن خاص ڪري غزل ۾ پڻ سٺي ۽ ذڪر جوڳي طبع آزمائي ڪئي آهي، پر دوهو هن جي شاعراڻي شناخت سان گڏوگڏ، سندس ذات ۽ زندگيءَ جي اهم حوالي جي حيثيت رکي ٿو ڇو تہ هو پنهنجو پاڻ کي صحيح ۽ سرل نموني سان فقط دوهي ۾ ئي اظهاري سگهيو آهي، انهيءَ ڪري هڪ لحاظ سان هن جا دوها هُن جي آپ بيتي (آتم ڪٿا) بہ آهن.

کس کو خبر یہ ہنس مکھ عالی، کیا کیا چھپ کر روئے،
جیسا ساتھی من ڈھونڈے تھا، ویسا ملا نہ کوئے.

جميل الدين عاليءَ جي دوهي جي حوالي سان نقادن جي هڪ راءِ اها بہ آهي تہ هُن اردو دوهي کي نج نبار پنهنجو اسلوب ۽ احساس عطا ڪيو آهي. اردو دوهي ۾، هُن نہ ڪنهن هندي دوها نگار جي اهل ڪئي آهي، نہ ئي هندي ٻوليءَ جو روايتي لهجو اختيار ڪيو آهي، پر دوهي ۾ هو پنهنجو خالص فن، تخليقي انداز، اسلوب، ٻولي ۽ منفرد احساساتي جهان ساڻ ڪٺي آيو آهي، جيڪو موهيندڙ ۽ اثرائتو بہ آهي تہ عصري تقاضائن جو پورائو ڪندڙ ۽ فطري بہ محسوس ٿئي ٿو. سندس دوهن ۾ هن جي ذات ۽ زندگيءَ جي رنگن سان گڏ سندس دور ۽ حالتن جو عڪس ۽ احساس بہ چٽو نظر اچي ٿو.

بن کنگن، بن چوڑی بانہیں، کُندن جیسا رنگ،
من میں کیا کیا آتی ہے، جب ہم ہوں تیرے سنگ.

**

چاند اُڑا کر سب ہیں مگن، پر سوچ میں ہیں کچھ لوگ،
یہ دھرتی کا مان بڑھائے یا دھرتی کے روگ.

**

مورکھ ! اب بھی آنکھیں کھول، اور دیکھ سمے کے کھیل،
ٹوٹ رہی ہے، سوکھ رہی ہے، ظلم کی اک اک بیل.

عاليءَ جي مٿين دوهن ۾ نہ رڳو سندس دلي ڪيفيتن جا جيئرا جاڳندا رنگ ۽ ترنگ ملن ٿا، پر انهن ۾ سندس دور جي معروضي حالتن جو عڪس ۽ احساس پڻ چِٽو نظر اچي ٿو.

عالي گهڻ مطالعاتي ۽ گهڻ مشاهداتي شاعر هو. سندس شاعريءَ ۾ ذاتي تجربن ۽ مشاهدن جي گهري اُپٽار ۽ عڪسيت سان گڏوگڏ، سندس شاعريءَ ۾ وسيع مطالعي جي جهلڪ پڻ چڱيءَ طور پسي سگهجي ٿي. هو ڪيترن ئي ڪلاسيڪل ۽ جديد شاعرن کان متاثر هجڻ کان علاوه، شاهہ لطيف جي فڪر ۽ فلسفي کان پڻ گهڻو مرغوب ۽ متاثر محسوس ٿئي ٿو. تڏهن ئي وڏي عقيدت، پيار ۽ پاٻوهہ سان چوي ٿو :

شاہ لطیف تمہارے در پر کیا کیا سُر لہرائیں،
عالی جیسے من میلے بھی، کُندن ہو کر جائیں.

جميل الدين عاليءَ جي دوهن ۾ فڪري ۽ موضوعاتي وسعت کان علاوه موسيقيءَ جو پڻ پنهنجو رنگ ۽ رچاءُ آهي.

چھم چھم چھم چھم کرنیں برسیں، پون پکھاوج تھاپ،
تم ہی کہو اب ایسے سمے میں، کیا پُن ہے کیا پاپ.

**

چھنن چھنن چھنن چھنن چھنن چھن گھنگرو جیسی باج،
چال دکھائے کویتا رانی دھن سوچے کویراج.

مجموعي طور عالي جو دوهو، زندگي جي رعنائين ۽ رنگينين کي پيش ڪرڻ سان گڏوگڏ، سندس حيات جي تلخ ۽ تُرش حقيقتن جي ڀرپور عڪاسي بہ ڪري ٿو انهيءَ ڪري هن جي دوهن مان هن جي آپ بيتيءَ سان گڏ جڳ بيتيءَ جي چِٽي جهلڪ پڻ ملي ٿي.

عاليءَ ڪان پوءِ اردو دوهي ۾ الياس عشقي (25 ڊسمبر 1922ع) جو پنهنجو هڪ الڳ حوالو ۽ انفرادي مقام آهي. هن جي هڪ هزار دوهن تي مشتمل ڪِتڪي، ’دوها هزاري‘ ادبي حلقن ۾ سٺي مڃتا ماڻي آهي. دوهي جي حوالي سان،سندس شمار استاد شاعرن ۾ ٿئي ٿو ڇو ته هڪ طرف هو دوهي جي مِڙني فني نزاڪتن ۽ نفاستن جو وڏو ڄاڻو آهي ته ٻي طرف هن فڪري حوالي سان پڻ دوهي ۾ خيالن ۽ احساسن جي هڪ وڏي دنيا سمائي آهي. هن جي دوهي ۾ ٻئي خوبيون آهن جن ۾ هندي دوهي جي ٻوليءَ جي نرملتا ۽ صوفياڻو سڀاءُ به ملي ٿو ته اردو دوهي جي نغمگي، موضوعاتي وسعت ۽ احساس جي فطري حُسناڪي ۽ حقيقت نگاري به نظر اچي ٿي. هن خيال ۽ تخيل کي، جنهن تخليقي انداز ۽ فنڪاراڻي نموني سان پنهنجن دوهن ۾ اظهاريو آهي، اهو قابلِ داد آهي.

کھلی ہوئی آنکھیں ترے سپنے تجھے دکھائیں،
کیا کیا بیتے رت جگے آنکھوں میں پھر جائیں۔

**

پاؤں نہیں رکاب میں ہاتھوں نہیں لغام،
جانے گھوڑا عمر کا کس جا کرے قیام!

**

بیچ کھڑی دیوار سے سوچ نہیں رک پائے،
پھولوں کو چاہے روک لو خوشبو آئے جائے۔

**

قدم قدم پہ کامنی، ناگن سی بل کھائے،
اس کی زلفوں کا ڈسا جیتے جی مر جائے۔

الياس عشقي هڪ ئي وقت نه رڳو گهڻن ٻولين جهڙوڪ: سنڌي، هندي، اردو، پنجابي، سرائڪي، هندڪو، پشتو عربي، انگريزي وغيره تي عبور رکندڙ شاعر آهي، پر سندس مطالعي، مشاهدي ۽ تجربن جو ڪئنواس پڻ ايترو ئي ڪشادو آهي، انهيءَ ڪري عشقي صاحب دوهن ۾، خاص ڪري ڪبير ۽ ڪجھ ٻين سنت ۽ صوفي شاعرن جا اثر نمايان نظر اچن ٿا. نموني طور سندس چند دوها هيٺ ڏجن ٿا.

ماٹی اور کمہار کی، بات نہ سمجھے کوئے،
پاؤں نہ روندے جب تلک، ہاتھ سے کچھ نہ ہوئے۔

**

آنکھ سے دیکھے جوہری، ناپ کرے ناتول،
ہیرا اپنی چمک سے، آپ بتائے مول.

**

رہے نہیں وہ دہوم تھی جن کی چاروں دانگ،
عشق بیچ بجار میں خیر سبھی کی مانگ.

**

اوروں کو کیا لوٹنا، ہاتھ کچھ نہ آئے،
اپنا آپ لٹائے جو، وہی سخی کہلائے.

پاڪستاني دوها نگارن ۾ خواجہ دل، جميل الدين عالي ۽ الياس عشقيءَ (وفات: 13 جنوري 2007ع) کان پوءِ، جنهن شاعر جو نالو بنا ڪنهن هبڪ جي ڪٺي سگهجي ٿو اهو طاهر سعيد هارون آهي. هو پيشي جي لحاظ کان هڪ ڊاڪٽر آهي، پر طبع ۽ مزاج جي لحاظ کان هڪ حساس، سيبتو ۽ سگهارو شاعر آهي. هو ڊاڪٽر جي حيثيت سان، ماڻهن جي جسماني دردن جو علاج ڪندو آهي ۽ شاعر جي حيثيت سان، روحاني روڳن ۽ فڪري بي چينين کي پنهنجي شاعريءَ ذريعي آنند ۽ چين آڇيندو آهي.

هن وقت تائين، ڊاڪٽر طاهر جا ڇهہ شعري مجموعا ڇپجي چڪا آهن، جن مان سندس ٽي ڳٽڪا، ’من موج‘، ’نيلا چندرما‘ ۽ ’پريت ساگر‘ دوها شاعري تي مشتمل آهن، جنهن مان دوهي سان سندس اُنس ۽ عشق جو اندازو چڱيءَ پر لڳائي سگهجي ٿو. هن جي دوهن ۾ نہ صرف لهجي جي شائستگي ۽ اظهار جي نرملتا ۽ رومانوي انداز پڻ موهيندڙ ۽ متاثر ڪندڙ آهي.

جنم جنم کا ساتھ ہے اپنا منزل اپنی سانجھی،
تو ہے میری نیا گوری میں ہوں تیرا مانجھی.

**

میں ہوں ایک البیلا راہی الھڑ تو ہے نار،
آؤ دونوں ساتھ چلیں ہم نیل گگن کے پار.

**

موسم آیا پیار کا، نگری نگری شور،
من بگیا میں نرتکی، بَن ماں ناچے مور.

طاهر سعيد جي دوهن جي هڪ خوبي اها آهي تہ اهي عام فهم ۽ تاثراتي آهن. انهن ۾ فن جي حُسناڪي بہ آهي تہ، فڪر جي تازگي بہ. مثال وري اردو ـ هندي ٻوليءَ جي آميزش سان، طاهر انهن ۾ جيڪا دلڪشي پيدا ڪيا آهي، منفرد ۽ موهيندڙ لڳي ٿي. هُن جي دوهن ۾ صوفياڻو ۽ اصلاحي رنگ پڻ ملي ٿو جيڪو ڪنهن روايتي ناصح ۽ مبلغ جي پرچار وانگر نہ آهي، پر مفڪراڻو مدبراڻو ۽ لوڪ ڏاهپ ۽ سماجي صداقتن جي احساس سان معمور آهي.

بن چندا نا چاندنی، بن سورج نا دھوپ،
بن ودیا نا روشنی، بن جوبن نا روپ.

**

پاپی تن کی میل تو، گنگا میں دھل جائے،
پاپی من کی او کلی، جیون بھر تڑپائے.

مجموعي طرح ڊاڪٽر طاهر سعيد جو دوهو فني تجربن ۽ تخليقي حُسناڪين سان ٿمتار آهي. ان ۾ موضوعاتي رنگارنگي ۽ احساس جي تازگي سان گڏوگڏ جماليات جو وڏو جهان موجود ملي ٿو. حقيقت ۾ هُن جو دوهو ڪلاسيڪ ۽ جدت جو حسين سنگم آهي، جنهن جي پوئواري نہ رڳو سندس ڪيترن همعصر شاعرن ڪئي آهي، پر انيڪ جديد اردو دوها نگارن سندس دڳ کي سرهائيءَ سان پنهنجو ڪندي، دوهي جي سفر کي جاري رکيو آهي.

نتيجو: دوهو بنيادي طور تي ڪلاسيڪي شاعريءَ جي صنف آهي، جنهن جي اصل سرزمين هندي شاعري چئي وڃي ٿي، پر دوهو ٻين ٻولين خاص ڪري پُوربي، مراٺي، گجراتي، پنجابي، سنڌي، سرائڪي، اردو ۽ ٻين ڪيترين ئي ٻولين ۾ نہ رڳو لکيو ويجي ٿو پر ان کي عام محفلن ۾ ڳايو وڃي ٿو ان ڪانسواءِ ڏرمي جاين تي وڏي عقيدت ۽ احترام سان پڄن واري انداز ۾ جهونگاريووڃي ٿو.

دوهي کي ڪلاسيڪي شاعرن کان علاوه جديد شاعرن نہ صرف اختيار

ڪيو آهي، پر ان ۾ پنهنجن خيالن، خوابن ۽ احساسن جي هڪ نرمل دنيا سمائي، ان کي منفرد ۽ مقبول بڻايو آهي. اردو شاعرن پڻ دوهي کي پنهنجو ڪندي، ان ۾ چڱي طبع آزمائي ڪئي آهي. دوهي کي اردو ۾ متعارف ڪرائڻ وارن ۾ حضرت امير خسرو، مسعود سلمان ۽ خواجہ دل محمد جا نالا سرفهرست آهن. پر ان جي ترقي ۽ ترويج ۾ قتيل شفائي، الطاف پرواز، جميل عظيم آبادي، قدرت نقوي، وحيد قريشي کان وٺي عرش صديقي، صهبا اختر، نگار صهبائي، شبي فاروقي، احمد شريف، جمال پاني پتي، عالم تاب تشنہ، تاج سعيد، پرتو روهيلہ، ڪشور ناهيد تائين هڪ وڏي ڪهڪشان شامل آهي. خاص ڪري اردو دوهي کي جميل الدين عالي نہ فقط نئون فني رنگ ۽ فڪري روح عطا ڪيو آهي، پر ان کي اردو جي روايتي صنفن جهڙي وقعت ۽ حيثيت بخشي، عام ۽ خاص ۾ مقبول پڻ بڻايو آهي.

حوالا

1. ظهير، کنول، 'پاکستان میں اردو دوہی کی روایت'، انجمن ترقی اردو، کراچی، 2005ع، ص125.
2. حسرت، چراغ حسن، (پیش لفظ): 'پیت کی ریت'، خواجہ دل محمد، ص14,
3. صدیقی، عرش، 'پاکستان میں اردو دوہے کا ارتقا اور کملی میں بارات'، ص17،18.
4. پانی پتی، جمال، 'ادب اور روایت'، المدثر اکیدمی، کراچی، 1994ع، ص74.
5. ایضا، ص113.
6. ایضا، ص71.
7. جمیل الدین عالی کا مضمون، 'میں اور میرا فن'، مطبوعہ 'شعور'، حیدرآباد، سندھ، شمارہ ــ 43